

ІІІ. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Олег Рудакевич

НАЦІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПОСТРЕВОЛЮЦІЙНІЙ УКРАЇНІ

Розкрито сутнісні риси етнополітичної толерантності та націологічні засади її формування в постреволюційній Україні. Обґрунтовано висновок про світоглядно-ідеологічну роль етнополітичної концепції модерної української нації в утвердженні міжнаціонального миру та злагоди.

Ключові слова: етнополітична толерантність, етнополітична модель нації, національна держава, українська національна ідея.

Oleh Rudakevych. Natiological bases of ethnical and political tolerance in post-revolutionary Ukraine. *Essential features of ethnical and political tolerance and natiological bases of its formation in post-revolutionary Ukraine are revealed. Conclusion about world-view and ideological role of ethnical and political concept of modern Ukrainian nation in consolidation of international peace and harmony is grounded.*

Key words: ethnical and political tolerance, ethnical and political model of nation, national state, Ukrainian national concept.

У системі суспільних відносин етнополітична взаємодія має порівняно високий конфліктогенний потенціал. В умовах мирного існування поліетнічної держави етнополітичні конфлікти можуть мати латентний характер і не виявлятися в публічній сфері. Однак у кризовому соціумі, особливо в період революційних потрясінь та воєн, амплітуда міжетнічної конфліктності істотно зростає і набирає загрозливого характеру. Цю закономірність постреволюційна Україна в 2014 р. відчула на собі повною мірою, коли прихована інтолерантність російської етнічної меншини, за спонуканням провокативних дій Росії, переросла в агресивну поведінкову інтолерантність, а згодом – у відкриту російсько-українську війну. Однак, щоб пояснити сутнісні причини такого розгортання подій, недостатньо вбачати корінь зла лише у зовнішньому чиннику. Серед

внутрішніх детермінант українсько-російську конфлікту вирішальну роль відіграла боротьба між політичними силами за ту чи іншу стратегію суспільного розвитку. Євромайдан та Революція Гідності відстояли право на демократичний розвиток держави, її рух в Європейський Союз. Саме ідея повернення української нації в коло цивілізованих народів європейського континенту стала серцевиною новітньої української національної ідеї. Вона об'єднала більшість населення України, але, одночасно, виявила її рішучих противників, які наполягали на стратегічному союзі з Росією, з «руським миром», а то й відновленні російської держави в межах колишнього Радянського Союзу. Об'єктом істотних ідеологічних розбіжностей та гострої політичної боротьби стали також питання моделі модерної української нації та її держави. Зі сказаного постає питання: чи можливе шире толерантне ставлення до української національної ідеї етнічних росіян, переважна більшість яких проживає на Сході та Півдні України? Відповідь на це питання та окреслення теоретико-методологічних засад етнополітичної толерантності в українському суспільстві і є *метою* цієї статті.

Питання міжетнічної толерантності знайшли широке висвітлення у вітчизняній науковій літературі (праці В. Бакальчука, Б. Євтуха, Л. Нагорної, О. Майбороди, М. Сичова та ін.). Ряд авторів досліджують феномен суто політичної толерантності (М. Головатий, С. Логвиненко, С. Растецька, В. Ханстантинов та ін.). Однак поняття «етнополітична толерантність», яке має особливий зміст, ще належно не розкрито. На нашу думку, воно відображає не лише суб'єктивну терпимість етнополітичних акторів (націй, етнічних груп, державних органів та інститутів громадянського суспільства, які виробили і здійснюють етнополітику), а й свідоме творення ними ситуації примирення, особливо опрацювання та пропаганда відповідних світоглядно-ідеологічних засад міжнаціонального миру та злагоди. Основою етнополітичної толерантності в умовах демократичної держави є компроміс усіх етнонаціональних груп щодо національної ідеї, яка реалізується (має реалізовуватися) спільними зусиллями народу.

Щодо сутності феномену національної ідеї загалом та української національної ідеї зокрема в науковій та публіцистичній літературі є чимало думок: це і місія нації в історії людства, і

головна умова щасливого та заможного життя народу, ідея богообраності спільноти, її особливого статусу з-поміж інших народів тощо. Насправді йдеться не про конструювання якоїсь особливої, оригінальної ідеї, а про зміст актуального завдання, яке повинна реалізувати нація для того, щоб вижити в суворих умовах сьогодення та процвітати. Наше авторське визначення сутності національної ідеї має такий зміст – це ідея формування та утвердження народу як нації – вищої цивілізаційної форми етнічного розвитку. До того ж ми вважаємо, що поняття «національна ідея» може вживатися в широкому та вузькому значенні. В широкому сенсі воно включає три основні ідеї: «ідею нації», «ідею національної держави» та «стратегічну мету національного розвитку». Вузьке трактування національної ідеї стосується останньої складової цього феномену [1, с. 245].

Так звана «ідея нації» – це настанова на утвердження спільноти як нації, її певної моделі, яка відповідає сутнісним характеристикам народу, його історичному досвіду та вимогам сьогодення. Йдеться про три основні різновиди сучасних націй: етнічна, політична й змішана (етнополітична). Ідея нації залишається актуальною і після утвердження нації як суверенної етнополітичної спільноти. Кожне нове покоління, осмислюючи буття нації, вносить певні корективи в її змістове наповнення.

Паралельно з обґрунтуванням та реалізацією ідеї нації йде розбудова держави, яка інституційно закріпить досягнутий консенсус щодо моделі нації і буде гарантом безпечного існування спільноти. Реалізація ідеї національної держави може випереджати матеріалізацію ідеї нації. Саме у політичній сфері розгортається основна боротьба за втілення ідеї нації. Логічно передбачити випадки, коли до влади придуть сили, які будуть неспроможні втілити ту чи іншу модель національної спільноти та її держави або ж свідомо гальмуватимуть їх розбудову.

Пострадянське інерційне етнополітичне мислення здебільшого трактує націю як етнокультурну спільноту. Разом з тим, у дусі ліберальної ідеології, яка прийшла на заміну комуністичному світогляду, все більшого поширення набуває уявлення про націю як суто політичну спільноту. Державні інституції та офіційне українське суспільствознавство цілеспрямовано нав'язують думку

про те, що в поліетнічній за складом Україні слід формувати політичну націю, яка існує, наприклад, у США чи Франції. Її основою мала б стати громадянська ідентичність, яку слід активно і цілеспрямовано формувати [2]. За цих умов виникає питання: чи перестає існувати українська етнічна нація в умовах формування політичної (громадянської) нації і чи не застаріли конституційні терміни «українська нація» і «український народ», під першим з яких розуміються українська етнічна нація, а другим – спільнота усіх національностей держави?

ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, на чолі якої стояли відверті російські націоналісти, перебуваючи при владі, твердо тримала курс на збереження зрусифікованого стану українства та розширення простору російській мові та культурі. За цих умов активні українські патріотичні сили таврувалися як фашистські й екстремістські. Поставало питання: який характер матиме новітня українська нація і держава, сформована російськими націонал-лібералами: український, російський чи гібридний – українсько-російський, або ж російсько-український?

Національно-демократичні й націоналістичні українські партії, навпаки, вважають головним завданням держави і громадянського суспільства щонайшвидше відродження української етнічної нації, яка б стала основою модерної української спільноти, консолідуючи навколо себе національні меншини з їхніми традиційними культурами.

Виробленню адекватної реаліям сьогодення державної етнополітики, яка б запобігала спекуляціям щодо курсу, спрямованого на формування модерної української нації і зниженню градусу інтолерантності в суспільстві, пов'язаного з різними уявленнями про сучасні нації, сприяла б науково обґрунтована відповідь на питання про об'єктивно детерміновану модель сучасної української спільноти. Це, в свою чергу, вимагає критичного переосмислення наявних концепцій нації і вироблення універсальної теорії, яка б пододала існуючий дуалізм у трактуванні національного феномену.

Наше дослідження сутнісної характеристики нації у монографії «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009 р.) дозволило дійти висновку, що нація будь-якого типу –

це спільнота, в якій діалектично поєднуються два універсальні способи самоорганізації соціуму: етнокультурний, який «зшиває» націю по горизонталі, і політико-правовий, який формує вертикальний стрижень спільноти. У т.з. етнічних націях історично передує і функціонально переважає етнокультурний спосіб самоорганізації, а в політичній нації – політичний, чи, точніше, політико-правовий [3, с. 79–120].

Сучасний український соціум діалектично поєднує дві моделі нації: етнічну, яка існує здавна, і політичну, яка розпочала формуватися. Кожна з цих спільнот нарощує свій етнокультурний та політичний потенціал, взаємодіє і конкурує між собою, перебуваючи в стані певної динамічної рівноваги. З іншого боку, населення сучасної України можна розглядати як гібридне національне утворення, що поєднує засади етнічної та політичної націй. Події останнього десятиріччя в Україні показують, що форсоване формування політичної нації ліберальними партіями, зневажаючи при цьому процес відродження української етнічної нації, приводить до чергових революційних потрясінь. Це підтвердили і «помаранчева революція», і Революція Гідності, які значною мірою мали характер національної чи національно-визвольної революції. З іншого боку, відсутність ефективної етнополітики, як засвідчили події останніх років, також викликають невдоволення та організований протест російської та ряду інших національних меншин. Як основний аргумент розгортання сепаратистського руху в Донецькій і Луганській областях висувається теза про відсутність належної уваги центральної влади до етнокультурних потреб росіян та інших національних меншин.

Постійне залякування місцевими елітами східних областей України свого електорату «націоналістами-бандерівцями» із Західної України призвело до формування відповідних міфів та стереотипів, які «спрацювали» в потрібний для доморощених і зарубіжних українофобів момент. Сучасна російсько-українська війна породила прірву недовіри і ворожнечі між мирно співіснуючими ще недавно національностями на Сході України. Очевидно, в найближчий час жодні «білі технології» не зможуть нейтралізувати «чорні прийоми» ідеологів та пропагандистів так званих «ДНР», «ЛНР» та путін-

ського Кремля, що спрямовані на поглиблення конфронтації між українцями й росіянами, між Україною та Російською Федерацією.

Чи є шанс за таких умов реалізувати т. з. Мінські домовленості і повернути сепаратистів у лоно Української держави? Вітчизняний філософ Є. Бистрицький вважає, що за конфлікту культур локальні політико-ідеологічні війни можна припинити лише за умови розуміння толерантності як «терпимості в ситуації паралельного існування з усім культурно та суспільно інакшим без насильницького уподібнення або ототожнення». Тому можна загалом погодитися з думкою філософа, що «ситуація локального конфлікту вимагає розрізнення власне формально-політичних відносин, з одного боку, та культурполітичних – з іншого» [4]. Однак слід зауважити, що т. з. «формально-політичні відносини» все ж таки вимагають визнання сторонами конфлікту спільності певних елементів політико-правової культури: конституційних принципів, норм виборчого, адміністративного, економічного, соціального та інших складових правового поля, символів держави тощо.

Повертаючись до питання про бажану модель модерної української нації, яка відповідає інтересам усіх етнічних груп України і має істотно менший конфліктогенний потенціал, підкреслимо, що це має бути нація змішаного типу: не суто етнічна чи політична, а нація *етнополітична*. Вона буде наслідком діалектичного поєднання нині існуючих етнічної та політичної українських націй, їх своєрідної конвергенції.

Ще одним каменем спотикання у етнополітичних відносинах є питання про т. з. «національну державу». Вітчизняні ліберали вельми неохоче сприймають відповідний термін, оскільки в ньому вживається слово «національна». Отже, поняття «політична нація» їх влаштовує, а «національна держава» – ні. Така дивна логіка пов'язана перш за все з тим, що спрощено трактується поняття «політична нація». Річ у тому, що політична нація, як і етнічна, поєднує культурний та політичний способи самоорганізації соціуму. Проте в національній культурі політичної нації вирішальну роль відіграють політичні цінності, орієнтації, стереотипи та інші складові, зорієнтовані на ідеал політичної нації. Отже, мовиться про *національну державу політичної нації*. Виходить, що нашим політикам і окремим науковцям бракує

розуміння сутності політичної чи етнополітичної націй, а отже, й національної держави. Стереотипи й упередження можуть бути подолані шляхом просвітницької роботи. Наша загальноосвітня школа і ВНЗ, не говорячи про спеціальні заклади в системі підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, повинні цілеспрямовано навчати основ етнополітології, здійснювати національне виховання як підростаючих поколінь, так і дорослого населення на базі етнополітичної концепції нації. Дивно, але в українській науковій літературі відсутні праці, присвячені формуванню української національної держави, тоді як, наприклад, російські суспільствознавці публікують монографії і статті про сутність національної держави та потребу її формування в Росії. Так, авторитетний російський філософ В. Межуєв у статті «Ідея національної держави в історичній перспективі» зазначає: «Росія до цього часу ніколи не була ані національною, ані правовою державою і тільки тепер уперше зіткнулася з необхідністю для себе розв'язувати завдання, пов'язані з тим й іншим» [5].

Слід наголосити, що поняття «національна держава» не рівнозначне поняттям «етнічна держава» та «держава-нація». Поняття «держава-нація» близьке за змістом до поняття «етнічна держава». В ідеалі воно мало б означати, що одна нація має одну державу. Розглядаючи співвідношення названих понять, авторитетний британський етносоціолог Ен. Д. Сміт зазначає: «Я віддаю перевагу терміну «національна держава» (national state), а не «держава-нація» (nation state). В останньому випадку радше йдеться про те, що країна має якусь домінуючу націю і що існує легітимуюча ідеологія націоналізму, яка лежить в основі держави» [6, с. 27]. Таких моноетнічних держав у світі лише 10 %. Термін «національна держава» відображає ширше коло етнополітичних систем, яке характеризується тим, що: а) державний соціум є помітно поліетнічним і при тому б) не всі національні групи сповна асимільовані у домінуючу культуру. «Навіть у Франції, – зазначає Ен. Сміт, – яку можна вважати еталоном у багатьох відношеннях, є такі національні спільноти, як британці, ельзасці, баски, що не визнають себе французами. Не всі вони повністю асимільовані» [6, с. 27]. Проводячи паралель з сучасною Україною та перспективою подолання етнополітичного

конфлікту у її Східному регіоні, можна сподіватися, що жителі нині сепаратистської частини Донецької та Луганської областей матимуть у демократичній Україні право вважати чи не вважати себе українцями та виявлять свою особливу етнонаціональну ідентичність.

Національна ідея, у вузькому значенні терміна, володіє як консолідуючим, так і конфліктогенним потенціалом. Загалом її можна розглядати як своєрідну «дорожню карту» розвитку нації у просторі світової цивілізації, яка динамічно розвивається і вимагає розв'язання нових проблем життєзабезпечення. Враховуючи думку Аристотеля про те, що держава створюється не заради того лише, щоб жити разом, але для того, «щоб жити щасливо» («Політика»), можна стверджувати, що головним і спільним у національній ідеї всіх народів є ідеал щасливого життя нації та шляхи його досягнення. Щастя – це стан людини, який характеризує вищий рівень внутрішнього задоволення власним життям. Воно постає як чуттєво-емоційна форма ідеалу. В ієрархії загальнолюдських моральних цінностей щастю належить провідне місце. Ідея щастя як загальної мети, найвищого блага виникає в тісному зв'язку з ідеалами свободи, рівності, справедливості, гуманізму, демократії та прогресу. При такому тлумаченні щастя стає орієнтиром для суспільства, для діяльності окремих суспільних груп, людини. Кожна нація має власне, вивірене історичною практикою уявлення про щастя. Специфікою переживання щастя та розуміння шляхів його досягнення і відрізняються національні ідеї між собою.

Що стосується української спільноти, то її щастя споконвіку вбачалося не в завоюванні чужих земель і не в пануванні над іншими народами, а у вільній праці на своїй, Богом даній землі. Проте за свободу, за суверенне існування доводилося вести *сувору безкомпромісну боротьбу*. У таких умовах щастя українців нерідко полягало в тому, щоб вижити, зберегти власну оселю та право спілкуватися рідною мовою. Але народ завдяки своїй волелюбності та глибокій вірі у власні ідеали долав екстремальні умови, виживав і знову розпочинав боротьбу за власну державність. Чергове випробовування долі для українців відбувається і на початку XXI ст., коли Росія вкотре намагається задушити «братній» український народ у своїх обіймах.

Нині сутність української ідеї полягає в тому, щоб відстояти свою державу, відродити націю, збудувати демократичне суспільство й через оновлення всіх сфер суспільного життя стати в один ряд із цивілізованими народами світу. На сучасному етапі українського національного розвитку, коли збудовано основи суверенної держави, актуальності набуває ідея входження України в Європейський Союз, що стане важливим чинником модернізації та втілення в життя ідеї національної, правової та демократичної Української держави. В умовах децентралізації Української держави окремі регіони зможуть виявляти власну зацікавленість у співпраці з Російською Федерацією чи іншими державами світу. Прикладом широкої політичної, економічної та культурної автономії може бути Каталонія, яка в іспанській державі має право на культивування своєї особливої ідентичності, моделі господарювання та вибір партнерів зовнішньополітичної взаємодії.

Етнополітична толерантність, як і інше соціальне явище, має свої межі. Якщо національні меншини хочуть жити в мирі з українцями – вони повинні з повагою ставитися до культурних основ і цілей етнічної спільноти, завдяки якій постала окрема держава. Те ж саме можна сказати і про ставлення українців до життєвих потреб національних меншин. Основою утвердження взаємоповаги та співпраці усіх національностей та регіонів України має стати нове, адекватне вимогам часу розуміння суті і змісту української національної ідеї.

1. Рудакевич О. Національна ідея / О. Рудакевич // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори). Енциклопедичний словник-довідник / За заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. – С. 245.

2. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві / Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН Україн, 2014. – 98 с.

3. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації : моногр. / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 292 с.

4. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності [Електронний ресурс] / Є. Бистрицький. – Режим доступу: file:///C:/Users/92EA~1/AppData/Local/Temp/KMXMM39Q.htm

5. Межуев В. М. Идея национального государства в исторической перспективе [Електронний ресурс] / В. М. Межуев. – Режим доступу: polisportal.ru/files/puvli

6. Підвалини націй. Ентоні Д. Сміт про минуле й сучасне націоналізму; спілкувався Б. Цюпін // Український тиждень. – 2012. – № 6. – С. 26–27.